

Katarzyna Węgorowska

ORCID: 0000-0001-5851-706X

Uniwersytet Zielonogórski

Jubileuszowe refleksje o Pracowni-Laboratorium Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego

*Inwestowanie w wiedzę zawsze
daje najlepszy zysk.*

Abraham Lincoln¹

Tekst ten dedykuję Panu Profesorowi Tomaszowi Ratajczakowi, który, gdy brakowało mi już sił, z determinacją walczył o to, aby stworzona przeze mnie Pracownia nie została zlikwidowana.

Dziękuję!

Stworzona, kierowana oraz finansowana – z prywatnych środków – przez autorkę niniejszych rozważań Pracownia-Laboratorium Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego (dalej (P-L)JKLUZ) jest jednostką o profilu naukowo-badawczo-dydaktycznym. Charakter ten potwierdzają m.in. powstałe w niej: 1) prace magisterskie: *Dziedzictwo kultury materialnej zachowane w języku mówionym mieszkańców Dąbrówki Wielkopolskiej* Agnieszki Brzuzan, *Słownictwo gwarowe w języku mówionym mieszkańców wsi gminy Zbąszyń w Regionie Kozła* Anny Kluj, *Językowa charakterystyka wielkopolskiego kozła* Anny Siedlarz, *Gwarowy obraz wesela przyprostyńskiego* Kingi Tomczak, *Leksykalne bogactwo wielkopolskiej kuchni i wielkopolskich kulinariów z Głuchowa i jego okolic* Niny Patrzalek, *Językowe świadectwa „Dymarek Świętokrzyskich”* Wioletty Gruszki, *Kujawska spuścizna duchowa i materialna zachowana w mowie Borowiaków* Jolanty Ciążkowskiej, *Cechy górskich gwar Małopolski utrwalone w tekstach piosenek zespołu „Golec „Orkiestra”* Justyny Ząbkowskiej, *Językowo-kulturowa spuścizna Kresów Północno-Wschodnich utrwalona w idiolektach reprezentantów rodu Radczyców* Weroniki Radzyc, *Kresowizmy w powieści i filmie „Sami swoi”* Beaty Witkowskiej, *Dziedzictwo Łemków utrwalone w idiolektach moich dziadków* Barbary Hojniak, *Językowy wizerunek Łemkini z gminy Rudna* Magdaleny Bybel, *Leksyka z zakresu kultury duchowej w języku Łemków – mieszkańców gminy Gromadka w województwie dolnośląskim* Iwony Wolnik, *Językowe świadectwa kultury duchowej i materialnej Łemków Ziem Zachodnich* Ewy Kasprzyk, *Monografia zoonimiczna wsi Stare Bojanowo*,

1 D. Masłowska, W. Masłowski, *Księga aforyzmów*, Warszawa 2005, s. 486.

Olszewo i Sierpowo gminy Śmigiel w województwie wielkopolskim Anety Stachowiak, *Nazwy zwierząt w gminie Grębocice w województwie dolnośląskim* Magdaleny Bałajewicz, *Ogólnopolskie i gwarowe nazwy grzybów utrwalone w monografii Barbary Bartnickiej-Dąbkowskiej „Polskie ludowe nazwy grzybów”*, w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza i *wybranych słownikach języka polskiego* Ewy Tomkiewicz; 2) prace licencjackie: *Nazwy chlebów we współczesnej polszczyźnie* Aleksandry Wysokińskiej i *Wybrane tradycje doroczne Górali Bukowińskich z Brzeźnicy w świetle opracowań z zakresu historii i teorii kultury* Karoliny Chabiniak-Gąseckiej, jak również 3) praca proseminaryjna *Językowe wyróżniki bizuterii cieszyńskiej prezentowanej na stronie internetowej „Strojeludowe.net”* Wiktorii Pietrzyk.

W jej dokonania wpisują się także, wydawane głównie własnym – prywatnym – staraniem, monografie: *Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim* (2000), *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich utrwalone we wspomnieniach ich byłych mieszkańców* (2004), *Z szuflady lingwokulturologa. Rzeczy językowo-kulturologiczne o gwarowo-dialektalnym skarbcu polskiej kultury, dziedzictwie dawnych i współczesnych bartników, swoich i obcych w jednej z barlineckich baśni oraz przewrotnych rusałkach* (2018), *Od Gorgony do Kolberga. Świat koralu / koralowców w polszczyźnie. Rzecz lit(h)olingwistyczno-kulturologiczna* (2019) oraz liczne artykuły autorstwa opiekunki-„kustosz” Pracowni, Katarzyny Węgorowskiej, będące efektem podejmowanych przez nią w owej uniwersyteckiej jednostce badań naukowych².

Jednak o charakterze P-LJiKLUZ decydują nie tylko powstające w niej naukowe rozprawy i zgromadzone w niej dialektalno-gwarowe nagrania idiolektów z obszaru Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza, Śląska, Kaszub, Czadeczczyzny, Łemkowszczyzny, Kresów Południowowschodnich, Kresów Północnowschodnich, ale eksponowane na 10 m² obiekty etnograficzne. To one sprawiają, że Pracownia reprezentuje jedno z nielicznych w Polsce akademickich przedsięwzięć, które, dzięki systematycznie uzupełnianym zbiorom, może pretendować do któregoś z, utrwalonych w postaci wielozłonowych instytucjonimów-chrematonimów, mian: Izba Polskiego Dziedzictwa Regionalnego Uniwersytetu Zielonogórskiego, Minimuzeum Etnograficzne Uniwersytetu Zielonogórskiego, Minimuzeum Polskiej Spuścizny Regionalnej Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Godny uwagi jest też fakt, że przez ponad 27 lat z jej zasobów korzystali i korzystają Studenci zielonogórskiej polonistyki, kulturoznawstwa, filozofii, coachingu i doradztwa

² Zob. SKEP Uniwersytetu Zielonogórskiego. Autorka opracowania dziękuje Pani Inspektor Justynie Gray i Panu Dyrektorowi Jackowi Urbańskiemu z Lubuskiego Centrum Produktu Regionalnego w Zielonej Górze za Ich zainteresowanie naukowymi przedsięwzięciami związanymi z działalnością Pracowni-Laboratorium Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego.

filozoficznego, historii, politologii, pedagogiki, prawa i administracji. Dzięki temu P-LJiKLUZ można uznać za przedsięwzięcie międzywydziałowe.

Przedmiotem, a zarazem celem niniejszych, nacechowanych naukowo-jubileuszowym sentymentem, „katalogowych” wręcz rozważań są lingwokulturologiczne uwagi o wybranych denotatach zgromadzonych w P-LJiKLUZ. Wśród przechowywanych i wystawianych w niej rzeczy, pozyskanych we wsiach z różnych regionów Polski, znajdują się bowiem frapujące muzealne artefakty charakterystyczne dla tradycyjnej kultury materialnej i duchowej / symbolicznej, reprezentowane m.in. przez:

A) Funkcjonalne i piękne desygnaty związane z gospodarstwem domowym oraz ludowym rzemiosłem, w tym rzemiosłem artystycznym, jak: 1) potwierdzające fakt, że „powszechnie dostępne i względnie łatwe w obróbce drewno od dawna służyło do wyrobu naczyń. Chętnie wykonywano drewniane miski, kubki, dzieże, niecki, maślnice i łyżki, często bardzo ozdobne”³: a) przeznaczony do wtykania sztucców, ubogacony rzeźbioną listewką *podhalański łyżnik*; b) używana do przechowywania soli, rzeźbiona w sośnie *solnica naścienna*; c) trzy *podhalańskie cerpaki* – naczynia wykorzystywane do czerpania mleka, toczone z jaworu, ozdobione rzeźbioną i ryzowaną w kształcie ślimacznicy rączką; d) cztery, mniej lub bardziej kompletne, zwane też *kierzankami* lub *tłuczkami*, *klepkowe maślnice tłuczkowe* – urządzenia stosowane do wyrobu masła, wykonane z klepek ściśniętych drewnianymi obręczami, składające się z: pojemników na śmietanę, *nakrywek / wierzchenek*, osadzonych na drążkach tłuczków i małych, nakładanych na drążki uszczelki; e) używana do przechowywania mąki, kaszy, siemienia lnianego, konopnego, grochu, fasoli *podlaska faska* – naczynie zrobione z klepek podtrzymywanych drewnianymi obręczami, stojące na drewnianym dnie usytuowanym w jego szerszym końcu, opatrzone wyrastającymi z wyższych klepek uchami o otworach na zasuwę drewnianą podtrzymującą pokrywę oraz 2) długa na 70-80 cm *magłownica / wałkownica* – przyrząd wykonany z twardego drewna liściastego, zakończony uchwytem i z jednej strony pokryty poprzecznymi, szerokimi karbami, służący do zmiękczenia oraz wygładzania, a głównie do magłowania, czyli dociskania oraz przesuwania zwilżonej, odpowiednio nawiniętej na – stanowiący jej komplementarny element, 40-centymetrowy, wytoczony z tego samego gatunku drewna – *wałek*, upranej, wysuszonej, sztywnej i szorstkiej lnianej bielizny; 3) *jesionowe wrzeciono* – jedno z najstarszych narzędzi służące niegdyś do produkcji przędzy, podłużny kawałek drewna w kształcie iglicy, w którego dolnej części umieszczony jest *prześlík* – ciężarek ułatwiający jego ruch obrotowy, powodujący skręcanie włókna i nawijanie się przędzy, zapobiegający też zsuwaniu się nici; 4) *cep* – drewniany przyrząd przystosowany do ręcznego młócenia zboża skonstruowany z, powiązanych

3 J. Daranowska-Łukaszewska, *Małopolska. Inspirowane tradycją*, Kraków 2010, s. 7.

rzemieniem, *dzierżaka* – kija do trzymania i *zbiżaka* – kija do bicia; 5) para jesionowych *szewskich kopyt*, uchodzących za prototypowe formy obuwnicze, wykorzystywanych do montażu butów i nadawania im odpowiedniego kształtu; 6) *miniatura krakowskiej skrzyni wiannej*, której rzeczywisty odpowiednik, uznawany za ważny element wyposażenia domu, wykonany z szerokich, sosnowych, heblowanych, a następnie malowanych desek, wzbogacony szczególnie ozdobną ścianą licową, na której wyodrębniono dwa pola i wypełniono je motywami bukietów kwiatów, przystosowany był do przechowywania wiana ślubnego (pościeli, ręczników, bielizny, ubrań, strojów paradnych, chust, drobnych przedmiotów, koralii, biżuterii, dokumentów i pieniędzy); 7) *drewniane liczydło*; 8) rękodzielnicze desygnaty dokumentujące to, że „garncarstwo jest najstarszym z rzemiosł”, gdyż jego efektem są „przedmioty [wciąż – K.W.] wytwarzane tradycyjnymi metodami”⁴, a jako jedna z pierwszych umiejętności człowieka „przetrwało w formie ludowej twórczości artystycznej uprawianej przez mniejszą grupę rzemieślników. Dzbany, misy, formy do ciasta, świeczniki nadal powstają w pracowniach garncarskich”⁵, chociażby jak eksponowane w naszej uniwersyteckiej Pracowni: a) *gliniany dzbanek na mleko*; b) *kamionkowe foremki na babki*, które swym kształtem przypominają doniczki o pokarbowanych ścianach i polewanym wnętrzu; c) wyrabiane do dziś w Bolesławcu *buncloki* <niem. *Bunzlau*>; d) pochodząca z fabryki Neclów *cukiernica* – „porcelanowy” pojemnik na cukier zdobiony popularnymi kaszubskimi motywami – gałązką bzu, kwiatem tulipana, gwiazdy kaszubskiej, rybiej łuski, róży, owocu granatu, gałązek i listków oraz 9) *bońki cięte / bońki siekane* – małe, wypukłe, szklane naczynia, używane do upuszczania „złej” krwi; 10) wydmuchane z ciemnozielonego szkła *butelki do napojów gazowanych* zwieńczone / zamykane, umocowanymi na stałe, na drucianym kabłąku, białymi ceramicznymi korkami; 11) *lampa naftowa* – wieszane na ścianie źródło nienaturalnego światła, wyposażone w szklany, zakończony maszynką do regulacji płomienia, zbiorniczek na naftę, jak również w okrągłe, odbijające go lustro; 12) *żelazne i drewniane prawidła do butów*; 13) *tara* – umożliwiający tarcie pranej bielizny, oprawiony w specjalną ramę, kawałek szerokiej, karbowanej blachy mocowanej skośnie specjalnymi zaczepami na krawędzi balii; 14) żelazne, pokryte rdzą, nadal bardzo ciężkie, bo służące niegdyś do prasowania, *żelazka z duszq / sercem* – urządzenia wyposażone w żelazny klin, który, przed włożeniem do komory, rozgrzewało się maksymalnie „do czerwoności” w żarze kuchennego paleniska; 15) подарowany P-LJiKLuz przez Profesor Joannę Gorzelaną

4 J. Daranowska-Łukaszevska, *op. cit.*, s. 11.

5 K. Piszczykiewicz, *Małopolska. Zakupy z tradycją*, Kraków 2010, s. 30. Por. K. Węgorowska, *Malowana, glazurowana, polewana, siwa... Językowe i estetyczno-artystyczne wyróżniki ozdobnej ceramiki rzeszowskiej (na podstawie wybranych etnograficznych opracowań popularnonaukowych)*, „Słowo. Studia językoznawcze” 2021, nr 12, s. 185-197.

bukowiński pras – małe żelazko na węgle, używane do prasowania koronek i haftów, zaopatrzone po bokach w specjalne otwory, przez które do jego wnętrza wkładano rozgrzane kawałeczki węgla drzewnych; 16) miniatura stosowanego w stolarstwie *hebla* – szerokiego dłuta osadzonego na podłużnych grabowych klockach.

B) Elementy regionalnych strojów, jak: 1) *miniaturowe góralskie kierpce* – lekkie, wygodne, wkładane do wspinania się po górach, zabezpieczające stopę przed skałeczeniem, zarówno męskie, jak i kobiece, regionalne, cenione także dziś, obuwie, którego prawdziwy odpowiednik, wykonany z jednego kawałka twardej świńskiej lub wołowej skóry, łączony pojedynczym szwem w przedniej części stopy i szwem w tyle stopy, mocowany jest do nóg skórzanymi *nawłokami* – długimi rzemieniami lub zapinany na pasek i sprzączkę; 2) stanowiące swoistą ciekawostkę, zwane też *łapciami*, wykreowane ze słomy *miniaturowe kurpie*, których rzeczywisty odpowiednik, pleciony z grubej kory i wierzbowego, świerkowego lub lipowego łyka⁶, noszony na *onuce*, wiązany *natłokami* – sznurkami, reprezentuje podstawowe obuwie dawnych mieszkańców Puszczy Zielonej; 3) *lniana ciasnocha* – uznawana za najstarszą formę koszuli kobiecej damska koszula spodnia, utrzymująca się na jednym lub dwóch ramiączkach, złożona z mocno opasującego biustu *stanika* i doszytego do niego *nadołka* – dolnej, dłuższej części; 4) wyróżniające się czerwonym, zielonym i białym tłem podhalańskie *chusty* z *tybetu* wykonane z fabrycznego, lekkiego materiału sporządzanego z wełny owiec azjatyckich, zdobione kompozycjami drobnych oraz wielkich róż; 5) stanowiąca dziś prawdziwy unikat stara, *jedwabna, biskupiańska chustka*, współtworząca tzw. *budę*, wzmocniana kawałkiem kartonu lub mocno nakrochmalonego płótna, noszona na „skrzydlatej” *kopce* – ozdobnym tiulowym czepku z *okapem* – tiulową falbanką stanowiącą tylną jego część, bardzo sztywno krochmaloną, czasem upiękkszoną białym haftem; 6) wykreowane z owczej wełny, która była i jest dla mieszkańców Podhala „jednym z najważniejszych surowców służących do produkcji tkanin i elementów ubioru”⁷, popularne także wśród współczesnych turystów: a) wyróżniające się prostymi rękodzielniczymi splotami *skarpety góralskie*; b) uzupełniające zimową odzież *rękawice z długimi cholewami i jednym palcem* – chroniące dłonie przed siarczystym mrozem specjalne sute, grube, ciepłe, szorstkie, wkładane „na cebulkę” – na inne cieńsze, często niewielkane rękawice – „góralskie” rękawice wykonane w wariacie mniej ozdobnym, z przewagą jasnej (białej), naturalnej wełny, przetykanej ciemniejszymi (buro-siwymi) wątkami; 7) modne również dziś, dzięki współczesnemu nurtowi *etno*, biżuteryjne dodatki dla pań, jak: a) *prawdziwe czerwone koral* – nanizane na nieregularne paciorki wytoczone ze szkieletu koralowca oraz b) *prawdziwe bursztyny* – nanizane

6 *Łyko* – elastyczna warstwa podkorowa, która przewodzi u roślin wodę i jest ściągana z gałęzi w formie długich pasów.

7 K. Piszczkiewicz, *op. cit.*, s. 24.

na nić nieregularne paciorki wytoczone ze skamieniałej żywicy drzew iglastych dawniejszych epok geologicznych – dwie naturalne, bo wykreowane z kamieni organicznych / kamieni pochodzenia organicznego, kobiece ozdoby uchodzące wciąż za tradycyjne dopełnienie różnych strojów regionalnych, dziedziczone nadal w linii matrylinearnej i doceniane ze względu na przypisywane im właściwości oraz funkcje: prestiżową – biżuteria jako manifestacja zamożności, ekonomiczną / tezauryzacyjną – biżuteria jako forma inwestycji / akumulacji kapitału, symboliczną – biżuteria jako znak statusu społecznego jednostki, estetyczną – biżuteria jako ozdoba, apotropeiczno-magiczną – biżuteria jako ochrona przed urokiem i desygnat wzmacniający siły witalne, wotywną – biżuteria jako dziękczynienie za łaski oraz prośba o nie⁸, a także c) *pieski* – wzbudzające duże zainteresowanie wśród mieszkanki Ziemi Lubuskiej, charakterystyczne dla Górali Czadeckich, zdobiące kobiece szyje, wąskie, kreowane z grubego, lnianego płótna zahaftowanego różnobarwnymi koralikami regionalne „kolie” oraz d) *dzioran* – ceniony przez reprezentantki bukowińskiego etnosu, upleciony z nanizanych na lniane nici różnokolorowych koralików czadecki „kołnierzyk”; 8) męskie dodatki różnych strojów regionalnych, takich, jak: a) *kostki* – małe muszelki ślimaka porcelanki (*cypraea moneta*), współtworzące ozdobny sznur okalający główkę podhalańskiego kapelusza, naszywane na pas czerwonego rzemienia, filcu lub sukna, eksponowane swoją spodnią częścią; b) *miniatura ciupagi*, której oryginalny odpowiednik, wyróżniający się pięknym drewnianym trzonkiem okładanym paskiem blachy z nabijanymi mosiężnymi ćwiekami i *żelaźcem* o powierzchni zdobionej kuty lub grawerowanym ornamentem uzupełnia świąteczny strój Podhalanina i jest nieodzownym atrybutem tańca *Zbójnickiego*⁹; c) *krakowskie pawie pióra* – wielookie, mieniające się niepowtarzalnymi, opalizującymi barwami ozdoby *krakusek* – obszywanych czarnym barankiem wesołych czapek z czerwonego sukna.

C) Wykonane ręcznie, misterne regionalne hafty, które, ubogacając nie tylko tradycyjne stroje ludowe, „rozpowszechniły się na początku XIX wieku. Służyły do dekoracji koszul, fartuchów, chustek, poszewek, ręczników, fartuszków, obruszków na święcone”¹⁰, jak: 1) klasyczny *haft kaszubski* uwieczniony na kwadratowej serwetce, oparty na motywie tulipana, do wykonania którego użyto kilku różnych ściągów: sznureczka, atłaskowego, krzyżykowego, węzełkowego, dzierganego i wykorzystano

8 Por.: J. Minksztym, A „...z jarmarku najpiękniejszych koralików sznur...”. *Symbolika i funkcja biżuterii koralowej w polskiej kulturze ludowej i popularnej (XIX-XXI w.)*, [w:] *Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce*, t. 10: *Koral, perła i inne wątki. Biżuteria w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń 2010, s. 78-85; K. Węgorowska, *Od Gorgony do Kolberga. Świat koralu / koralowców w polszczyźnie. Rzecz lit(h)olingwistyczno-kulturologiczna*, Zielona Góra 2019; J. Daranowska-Łukaszewska, *op. cit.*, s. 27.

9 Por. R. Dul, *Podhalanin*, Warszawa 2013, s. 7.

10 W. Bogurat, *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego*, cz. 2: *Tkaniny. Stroje. Hafty*. Koronki, Tomaszów Mazowiecki 1994, s. 4.

nici w / o siedmiu zasadniczych, nacechowanych symbolicznie, kolorach: *chabrowym* ‘modrim, modrôkow(at)im’ – symbolizującym piękne kaszubskie jeziora, *niebieskim* ‘niebiesczim, niebnym’ – symbolizującym kaszubskie niebo, *granatowym* ‘granatnym, cemnomodrim’ – symbolizującym niezmierną głębię Morza Bałtyckiego, *żółtym* ‘zôłtim’ – symbolizującym kaszubskie słońce i dojrzewające na polach kaszubskie zboże, *zielonym* ‘zelonym’ – symbolizującym kaszubskie lasy pełne zwierza, *czerwonym* ‘czerw(i)onym, czerwionym’ – symbolu krwi, którą każdy Kaszub jest gotów przelać w obronie swojej ziemi, a także symbolu maków upiększających wianki kaszubskich dziewcząt, *czarnym* ‘czôrnym’ – symbolu kaszubskiej ziemi¹¹; 2) florystyczny *haft kujawski* wykreowany na błękitnej, okrągłej, wykończonej dzierganymi ząbkami serwetce, wykonany białym ściegiem atłaskowym; 3) *haft tucholski* uwieczniony na okrągłej, szarej, płóciennej, wykończonej ząbkami serwetce, wykreowany na niej z użyciem kilku różnych ściegów: sznureczkowego, atłaskowego, węzełkowego, krzyżykowego, dzierganego i Janina, oparty na gamie jedenastu kolorów utrzymanych w tonacji bursztynu, od koloru jasnożółtego, poprzez oliwkowy, beżowy do ciemniejszego brązu, wykorzystujący motyw tulipana i innych, umieszczanych jeden nad drugim (u góry mniejszy, na dole większy), kwiatów: pełnych margaretek, sześciopłatkowych niezapominajek, liści ostów oraz rogów obfitości; 4) *biały haft podhalański* powstały w jednej z zakopiańskich pracowni, ozdabiający odświętny, biały obrusik, wykorzystujący ażurowy *haft angielski*¹² oraz wykonany haftem płaskim kwiatowy motyw dziewięściu¹³, przez co sprawiający wrażenie misternej, delikatnej i lekkiej wycinanki; 5) oprawiony w ramkę fragment *haftu istebniańskiego* wyszytego od strony lewej do prawej, tworzonego przez dwa rodzaje komplementarnych krzyżyków – jednego równoramiennego i drugiego o różnych ramionach, którego fenomen polega na tym, że hafciarka zahaftowała w nim granatowymi nićmi wyłącznie tło, co pozwoliło jej na wyeksponowanie białego, niepokrytego haftem roślinnego – różanego motywu; 6) wyszyty, na współczesnej wstawce do bluzki, wielobarwny, kwiatowy, wykonany haftem płaskim i haftem cieniowanym, *haft łowicki*, którego głównym motywem są róże.

D) Będące ważnym elementem zdobniczym regionalne koronki¹⁴, jak: 1) *koronkowa serwetka z Bobowej* potwierdzająca fakt, że „piękną rękodzielniczą tradycją jest

11 Por. K. Węgorowska, *Ciekawostki i dygresje w polskiej edukacji dialektologicznej*, [w:] *Rozprawy Komisji Językowej*, t. LI: *Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce i w dydaktyce szkoły wyższej*, Łódź 2006, s. 359.

12 *Haft angielski* – wykonany białą nitką na białym płótnie poprzez obszycie konturów wzoru i wycięcie odpowiednich fragmentów tkaniny, utworzony z dziurek o różnym kształcie, powstałych po rozsunięciu nitek tkaniny, obrobionych ściegiem dzierganym właściwym i wateczkiem.

13 Dziewięścił (*Carlina*) – bezłodygowa rodzina z rodziny astrowatych o liściach pokrytych ostrymi kolcami, białych lub żółtych koszyczkach kwiatowych.

14 Por. W. Bogurat, *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego*, cz. 2: *Tkaniny. Stroje. Hafty. Koronki*, s. 3.

w Małopolsce szczególnego rodzaju koronczarstwo. W Bobowej uprawia się od lat trudną sztukę koronki klockowej. Jest ona subtelniejsza i piękniejsza od powszechnych koronek szydełkowych. Kunszt ten budzi ogromny podziw i zachwyt dla pomysłowości koronczarek¹⁵; 2) uwydatniająca wyjątkowość koronkarstwa Beskidu Śląskiego, znana w świecie jako *szydełkowa koronka koniakowska*, *koronka szydełkowa z Koniakowej*, wykonana misternie białą, bawełniana nicią, powstała przez wiązanie szydełkiem splotów: łańcuszka, słupka i półsłupka¹⁶; 3) pochodzący z Podhala delikatny, frywolitkowy „płatek śniegu”, „wyczarowany” z bawełnianych nici specjalnym *czótenkiem* – rodzajem szpulki z nawiniętą nicią, na której koronczarka dzierga węzełki, tworząc z nich kółka, łuki oraz pikotki.

E) Wielofunkcyjne, silnie sprężynujące, wyróżniające się niezwykłą ostrością, i, dzięki tym właściwościom, wykorzystywane do tworzenia różnych wzorów tradycyjnych papierowych wycinanek, *nożyce do strzyżenia owiec*.

F) Minikolekcję ludowych wycinanek, przygotowanych z papieru za pomocą – wymienionych – nożyc, manualnych dzieł stanowiących zarówno elementy dekoracyjne, jak i obrzędowe, jak: 1) wycinankarskie dzieła z Puszczy Zielonej, których specyfikę uwydatniają: a) kolorowe ptaki i drzewka z kwiatami, powstające dzięki wielowarstwowemu naklejaniu na siebie wcześniej przygotowanych, czasem bardzo małych, elementów, do których wykorzystuje się resztki papieru pozostałego po wycięciu większych form; b) *kurpiowska leluja* – precyzyjnie wykonana, misterna ozdoba powstała z pomarańczowego, odpowiednio złożonego, glancowanego papieru, nawiązująca do symboliki i idei biblijnego *drzewa życia*¹⁷, inspirowana formą kwiatu w doniczce / wazonie i dlatego zbudowana z dwóch połączonych ze sobą części: dolnej – o podstawie mniejszej, z mniejszą liczbą ażurów, przy której stoi para kogutów, oraz górnej – owalnej korony o bogatej ornamentyce, bardziej ażurowej, składającej się z wielu drobnych gałązek obrosniętych miniaturowymi listkami, wśród których kryją się dudki; 2) *zielko* – pionowa, symetryczna i zielona, archaiczna wycinanka z Puszczy Białej, nawiązująca do kształtu rośliny doniczkowej, dzięki czemu skomponowana z podstawy w formie trapezu, a także ozdobnej części górnej z wolutowo podgiętymi

15 Por. J. Daranowska-Lukaszewska, *op. cit.*, s. 29.

16 Por. A. Grabińska-Szcześniak, *Góralka Beskidu Śląskiego*, Warszawa 2013, s. 14.

17 „*Drzewo życia* rodzące złote jabłka [...], symbol życia i życiodajnych sił. Teologowie chrześcijańscy uważali je za przeciwstawienie drzewa wiadomości dobrego i złego, łączyli je z drzewem Krzyża św., a wreszcie przedstawili je jako symbol zbawienia” – W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987, s. 225; „W środku biblijnego raju rosły: drzewo wiadomości dobrego i złego oraz drzewo życia, którego owoce udzielały nieśmiertelności – Bóg nie wskazał go Adamowi. [...] Według niektórych teologów chrześcijańskich drzewo życia w raju było przeciwieństwem drzewa wiadomości, które łączyły się z drzewem Krzyża Świętego jako symbolem zbawienia. Drzewo życia wyobrażano sobie często z życiodajnym źródłem i owocami strzeżonymi przez potwora, smoka, węża, lwa, jednorożca, jelenia itp., niekiedy z ptakiem na szczycie, gołębiem (Duch Św.)” – W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 73.

od dołu gałązkami; 3) być może podziwiana przez Fryderyka Szopena, znana w świecie jako *sannicki klapok* – wielobarwna wycinanka-wyklejanka dekorowana florystycznymi, ażurowymi motywami, skonstruowana z trzech zasadniczych elementów: dwóch wstęp rozchylonych u dołu i wykończonych ażurowymi frędzelkami oraz wieńczącego je, doklejonego do nich dużego, ozdobnego kółka / koła z naklejanymi elementami o kontrastowych kolorach; 4) *wielobarwny kogut* – zoomorficzna wycinanka łowicka powstała przez warstwowe naklejanie różnobarwnych, papierowych elementów, współtworzących jeden z najpopularniejszych, wśród Księżaków Łowickich, motywów domowego ptaka symbolizującego: witalność, płodność, dobrobyt, nowy dzień¹⁸.

G) Wpisując się w historyczną prawidłowość, według której drewniane dziecięce zabawki „towarzyszą ludzkości od stuleci. Tradycyjne zabawki – ptaki, koniki – wyrabiano głównie z drewna. [...] Najczęściej są to malowane jaskrawymi kolorami ptaki i zwierzęta. [...] Najwdzięczniejszym tematem zabawek drewnianych, zarówno dla twórców tradycjonalistów, jak i tych, którzy przetwarzają tradycyjne formy, są ptaki malowane jaskrawymi kolorami”¹⁹, wykonywane przez kolejne pokolenia stryszawskich rzemieślników, znane i cenione w świecie *ptaszki ze Stryszawy*, „[...] których jaskrawa kolorystyka od zawsze wygrywała z naturą. Ptaki stryszawskie to gile, kosy, dudki, dzięcioły, sówki, szczygły, wilgi i zimorodki; piękniejsze od pierwowzorów w rozmiarach od naturalnych do zupełnie miniaturowych”²⁰.

H) Nacechowane symbolicznie atrybuty związane z obrzędowością wielkanocną, jak: 1) *kołatka rezurekcyjna* – drewniany instrument perkusyjny, składający się z uchwytu oraz poziomej, czworokątnej podstawy, na której umieszczony jest, osadzony w prowadnicy, stanowiącej przedłużenie rączki, ruchomy młoteczek²¹; 2) *wielkanocna palma* wykonana z wierzbowych gałązek, ususzonych, barwionych roślin i kwiatów, przystrojona kolorowymi, bibułkowymi kwiatami, symbolizująca: Słońce, światło, naturę boską, anioły, męczeństwo, duszę, wzniosłość, prorocstwo, nadzieję, sprawiedliwość, zwycięstwo, triumf, drzewo życia, płodność, żyzność, miłość, obfitość, nieśmiertelność, radość, pokój²²; 3) *wielkanocne wydmuszki z Podhala* – malowane na złoto skorupki kurzych jajek zdobione motywami, przywoływanego, obdarzonego – według góralskiej legendy – dziewięcioma siłami dziewięćsiu i szarotki alpejskiej²³ oraz – wymienianą już w niniejszej refleksji – frywolitką, a także nicianymi,

18 Por. R. Duł, *Łowiczanka*, Warszawa 2012, s. 12.

19 J. Daranowska-Łukaszevska, *op. cit.*, s. 31.

20 K. Piszczkiewicz, *op. cit.*, s. 32.

21 Por. A.I. Oborny, *Polskie instrumenty ludowe*, Warszawa 2015, s. 32.

22 Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 298.

23 Szarotka alpejska (*Leontopodium alpinum*) – rosnąca w górach roślina z rodziny żłozonych, pokryta białymi, filcowatymi włoskami, mająca koszyczki kwiatowe zebrane w główkę otoczoną rozetką liści w kształcie gwiazdy.

szydełkowymi koronkami, symbolizujące: Wszechświat, Świat, Słońce, Ziemię, siłę życiową, płodność, zmartwychwstanie, odrodzenie, nieśmiertelność, trójcę (żółtko, białko, skorupka), zbawienie, powrót wiosny, Wielkanoc, bezpieczeństwo, odpoczynek, dom, gniazdo²⁴.

I) Podhalańskie *kwiaty z bibuły*, stanowiące dziś niezwykle rzadkość, kunsztownie modelowane, uznawane za „misterne struktury z kolorowych papierków”²⁵, będące nadal istotnym komponentem wielu ludowych, również wielkanocnych, dekoracji, upiększające m.in. dożynkowe wieńce, uprzęże koni weselnych i pająki zdobiące chłopskie izby.

J) *Byśki* – nieprzeznaczone do jedzenia, służące bardziej do zabawy zoomorficzne ciastka-zwierzątka, przypominające krówki, formowane z jednego kawałka chlebowego ciasta lub mąki żytniej z dodatkiem soli, cukru i pieprzu, lepione, a następnie obwarzane – obgotowywane we wrzątku i pieczone na ruszcie, malowane, przygotowywane z okazji Nowego Roku i święta Trzech Króli, reprezentujące apotropaiczne pieczywo obrzędowe, będące wyrazem troski i błaganiem o pomyślny chów domowego inwentarza, zapewniające domownikom pomyślność, obfitość i zdrowie w nadchodzącym roku²⁶.

K) Nazywaną przez nas *podhalańskim „tabernakulum”*, wykonaną ręcznie, ozdobioną pejzażem z motywem Giewontu, wysłaną siankiem drewnianą skrzyneczkę na bożonarodzeniowe opłatki.

L) Oryginalną, powstałą w wiejskiej kuźni w Wojciechowie Lubelskim, *żelazną podkową* nacechowaną magicznie, a tym samym apotropeicznie, zapewniającą ochronę i szczęście, strzegącą od złych mocy, wszelkiego zła oraz nieszczęścia.

E) Systematycznie uzupełnianą, przez autorkę rozważań, powstałą z okazji jubileuszu Zespołu Pieśni i Tańca Mazowsze, kolekcję 50 lalek w polskich strojach ludowych, jak: *Krakowianka Zachodnia, Łowiczanka, Kurpianka z Puszczy Zielonej, Cieszynianka, Podhalanka, Bamberka, Kujawianka, Krzczonowianka, Wilamowianka, Biskupianka, Laszka Sądecka, Biłgorajka, Opolanka, Pszczynianka, Rzeszowianka, Kaszubka, Sieradzanka, Łemkynia, Szamotulanka, Dobrzynianka, Krakowiak Wschodni, Góralka Żywiecka, Lubuszanka, Warmianka, Bytomianka, Podlasianka, Pałuczanka, Orawianka, Żywczanin, Góralka z Beskidu Śląskiego, Radomianka, Zagórzanka, Częstochowianka, Kołbielanka, Piotrowianka, Łęcznianin, Opocznianka, Sanniczanka, Pyrzyczanka, Sandomierzanka, Podhalanin, Panna w stroju świętokrzyskim, Kielczanka, Kurpianka*

24 Por. *ibidem*, s. 114.

25 K. Piszczkiewicz, *op. cit.*, s. 33; por. J. Daranowska-Łukaszewska, *op. cit.*, s. 35.

26 Por. B. Ogrodowska, *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2006, s. 64-65; *eadem*, *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*, Warszawa 2007, s. 102.

z *Puszczy Białej, Lasowiaczka, Włodawianka, Przeworszczanka, Hrubieszowianka, Bielszczanka, Mazurka*.

Warte przypomnienia jest i to, że zasoby stworzonej, kierowanej oraz finansowanej – ze swoich prywatnych środków – przez autorkę niniejszego artykułu P-LJiKLUZ są, mimo wszystko, systematycznie wzbogacane.

Tę, jakże często i chętnie udostępnianą podczas zajęć, kolekcję regionalnych ekspozycji ubogacają ponadto artefakty ofiarowane przez Darczyńców naszej dydaktyczno-naukowo-muzealnej jednostki. Wśród nich znajdują się m.in.: poszewka z motywem haftu łowickiego wykreowana przez Doktor Katarzynę Grabias-Banaszewską, dawne nożyce krawieckie i stara metalowa lokówka ofiarowane przez Konserwatora-Elektryka UZ – Pana Ryszarda Jarząbka, ilustracje obrazujące wybrane polskie stroje ludowe namalowane przez Studentkę II roku zielonogórskiej polonistyki – Wiktorię Pietrzyk.

P-LJiKLUZ szczeni się także swoim logo zaprojektowanym przez absolwenta UZ – grafika Adama Indelaka.

Jak wynika z przedstawionych ustaleń multidyscyplinarny, bo naukowy, badawczy, dydaktyczny i muzealny, charakter Pracowni pozwala na ciągłe „ocalanie od zapomnienia” nie tylko materialnego i symbolicznego / duchowego dziedzictwa wsi. Ta niewielka uniwersytecka sala chroni bowiem równocześnie bezcenną dla kultury narodowej spuściznę przekazywaną jej przez reprezentantów różnych regionalnych etnosów, współtworzących przecież ponadregionalną i ponadczasową rodzimą wspólnotę.

Mimo to wieloletnia obserwacja i zgłębianie nieuniknionych przemian zachodzących w wiejskiej kulturze tradycyjnej pozwoliły – w myśl naukowego obiektywizmu – zafascynowanym nią specjalistom na ustalenie nacechowanych pesymistycznie, niestety, współczesnych tendencji. Werbalizują je dwie pejoratywne tezy: 1) „Tradycyjne zwyczaje związane z cyklem dorocznym bardzo szybko zanikają. Utrzymują się tylko niektóre. Zanikają także rekwizyty towarzyszące tym obrzędom”²⁷. 2) „Odchodzą w przeszłość tradycyjne dziedziny sztuki”²⁸.

Jednak przybliżone, niczym w muzealnym katalogu, poddane lingwokulturologicznej charakterystyce, wybrane z konieczności, ekspozyty pochodzące ze zbiorów funkcjonującej, mimo wszystko, od 27 lat P-LJiKLUZ, pozwalają na zweryfikowanie tych malkontenckich, „ostatecznych” stwierdzeń. Zanikające, związane z cyklem dorocznym, zwyczaje oraz odchodzące w przeszłość tradycyjne dziedziny sztuki ludowej są przecież „ocalane od zapomnienia” i „ożywają” nie tylko w makroprzestrzeniach renomowanych muzeów etnograficznych czy skansenów. Dzięki determinacji

27 W. Bogurat, *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego*, cz. 4: *Plastyka obrzędowa*, Tomaszów Mazowiecki 1994, s. 3.

28 W. Bogurat, *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego*, cz. 5: *Garncarstwo. Kowalstwo. Plecionkarstwo*, Tomaszów Mazowiecki 1994, s. 4.

Adam Inedlak, logo Pracowni Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego
Źródło: prywatna kolekcja Katarzyny Węgorowskiej wzbogacająca zasoby P-LJiKLUZ.

Wiktorja Pietrzyk, strój lasowiacki
Źródło: prywatna kolekcja Katarzyny
Węgorowskiej wzbogacająca za-
soby P-LJiKLuz.

i niezłomności pasjonatów tradycji polskiej wsi „żyją” w mniej popularnych mikro-przestrzeniach, jak zielonogórska Pracownia-Laboratorium Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego, w której przeszłość inspiruje teraźniejszość, co dokumentują podejmowane w niej interdyscyplinarne – naukowo-badawczo-dydaktyczno-muzealne przedsięwzięcia.

Bibliografia

- Bogurat W., *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego, cz. 2: Tkaniny. Stroje. Hafty. Koronki*, Tomaszów Mazowiecki 1994.
- Bogurat W., *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego, cz. 4: Plastyka obrzędowa*, Tomaszów Mazowiecki 1994.
- Bogurat W., *Sztuka ludowa województwa piotrkowskiego, cz. 5: Garncarstwo. Kowalstwo. Plecionkarstwo*, Tomaszów Mazowiecki 1994.
- Broda A., *Góralka Żywiecka*, Warszawa 2012.

- Broda A., Majerska J., *Wilamowianka*, Warszawa 2012.
- Daranowska-Łukaszewska J., *Małopolska. Inspirowane tradycją*, Kraków 2010.
- Dul R., *Łowiczanka*, Warszawa 2012.
- Dul R., *Podhalanin*, Warszawa 2013.
- Dul R., Maisner J., Iwańczuk M., *Kurpianka z Puszczy Zielonej*, Warszawa 2012.
- Grubińska-Szczęśniak A., *Góralka Beskidu Śląskiego*, Warszawa 2013.
- Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2004.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Kroh A., *Tatry i Podhale*, Wrocław 2002.
- Masłowska D., Masłowski W., *Księga aforyzmów*, Warszawa 2005.
- Minksztym J., *A „... z jarmarku najpiękniejszych koralików sznur...”*. *Symbolika i funkcja biżuterii koralowej w polskiej kulturze ludowej i popularnej (XIX-XXI w.)*, [w:] *Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce*, t. 10: *Koral, perła i inne wątki. Biżuteria w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń 2010, s. 78-85.
- Oborny A.I., *Polskie instrumenty ludowe*, Warszawa 2015.
- Ogrodowska B., *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, Warszawa 2006.
- Ogrodowska B., *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*, Warszawa 2007.
- Piszczkiewicz K., *Małopolska. Zakupy z tradycją*, Kraków 2010.
- Węgorowska K., *Ciekawostki i dygresje w polskiej edukacji dialektologicznej*, [w:] *Rozprawy Komisji Językowej*, t. LI: *Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce szkoły wyższej*, Łódź 2006, s. 353-361.
- Węgorowska K., *Od Gorgony do Kolberga. Świat koralu / koralowców w polszczyźnie. Rzecz lit(h)olingwistyczno-kulturologiczna*, Zielona Góra 2019.
- Węgorowska K., *Malowana, glazurowana, polewana, siwa... Językowe i estetyczno-artystyczne wyróżniki ozdobnej ceramiki rzeszowskiej (na podstawie wybranych etnograficznych opracowań popularnonaukowych)*, „Słowo. Studia językoznawcze” 2021, nr 12, s. 185-197.

Jubileuszowe refleksje o Pracowni-Laboratorium Języka i Kultury Ludowej Uniwersytetu Zielonogórskiego

STRESZCZENIE: Celem niniejszych rozważań są uwagi o stworzonej, kierowanej i finansowanej – z prywatnych środków – przez profesor Katarzynę Węgorowską unikatowej uniwersyteckiej Pracowni – Uniwersyteckiego Minimuzeum Etnograficznego, w którego zasobach znalazły się artefakty kultury materialnej i duchowej / symbolicznej charakterystyczne dla polskiego folkloru.

Autorka szkicu, niczym w muzealnym katalogu, przybliży jego czytelnikowi specyfikę, m.in.: 1. tradycyjnych przedmiotów związanych z gospodarstwem domowym i ludowym rzemiosłem, 2. elementów ludowych strojów, 3. regionalnych haftów i koronek, 4. tradycyjnych wycinanek, 5. drewnianych zabawek, 6. nacechowanych symbolicznie atrybutów Wielkanocy, 7. pieczywa obrzędowego...

Zwraca też uwagę, że owa międzywydziałowa dziś jednostka łączy w sobie trzy profile: naukowy, badawczy i dydaktyczny.

SŁOWA KLUCZOWE: uniwersytecka pracownia, kultura tradycyjna, artefakty, werbalizacja

Jubilee reflections on the Laboratory of Folk Language and Culture at the University of Zielona Góra

SUMMARY: The aim of the present reflections is to comment on this unique university laboratory – the University Ethnographic Minimuseum, whose resources include artefacts of material and spiritual/ symbolic culture characteristic of Polish folklore. The university laboratory was created, managed and financed - from her own private funds – by Professor Katarzyna Węgorowska.

The author of the sketch, as if in a museum catalogue, introduces the reader to the specifics of, among other things: 1. traditional household items and folk crafts, 2. elements of folk costumes,

3. regional embroidery and lace, 4. traditional cut-outs, 5. wooden toys, 6. the symbolically-oriented attributes of Easter, 7. ceremonial bread...

In her proposal, Professor Węgorowska also points out that this university laboratory unit is open to both academics and students of all the university departments and serves scientific, research and teaching purposes.

KEYWORDS: university laboratory, folk culture, artefacts, verbalization